

Sevinc ƏLİYEVƏ
 AMEA Folklor İnstitutunun doktorantı
 e-mail: sevinc_eliyeva@mail.ru

“QURBANVERMƏ” KONSEPTİNİN ƏSASLARI

Sevinj Aliyeva

FUNDAMENTALS OF “SACRIFICE” CONCEPT

Summary

The ritual and folklore concepts of sacrifices closely linked with each other. Sacrifices is a live ritual, but the sacrifice motive is its character in the text of folklore. Sacrificies as a unit of ritual is formed by the “subject – sacrifice – cult” scheme. In the sacrifices about tree and stone, these objects saves mythic imaginations about first ancestor in itself. It is possible to restore the first ancestor complex in the sacrifices with saint cults too at the same time. “Oguzname”’s is rich with archaic forms of sacrifices. The traces of human sacrificies are being restored in the tales. Sacrificies plays a role as a mechanism of chaos-cosmos creation in the legends.

Key words: folklore, sacrificies, motive, ritual, mythology, sacrifice, cult

Севиндж Алиева

ОСНОВЫ КОНЦЕПТА «ЖЕРТВОПРИНОШЕНИЯ»

Резюме

Ритуальные и фольклорные концепты жертвоприношения тесно связаны друг с другом. Жертвоприношение – живой ритуал, а мотив жертвоприношения - его образ в фольклорном тексте. Жертвоприношение, как ритуальная единица организуется по схеме «субъект – жертва – культ». В жертвоприношениях, связанных с деревом и камнем сохраняются следы мифических представлений о первопредках. Также, в жертвоприношениях связанных с сакральными культурами можно наблюдать следы мифических первопредков. Эпос «Огузнаме» обогащён архаическими формами жертвоприношения. В сказках видны следы человеческого жертвоприношения. Жертвоприношение в легендах выступает как механизм воссоздания космоса из хаоса.

Ключевые слова: фольклор, жертвоприношение, мотив, ритуал, мифология, жертва, культ

Açar sözlər: folklor, qurbanvermə, motiv, ritual, mifologiya, qurban, kult

Məsələnin qoyuluşu: “Qurbanvermə” dedikdə təsəvvürümüzdə ilk növ-bədə bu gün də bizim həyatımızda “Qurban bayramı” adı altında canlı şəkildə yaşayan, ictimai psixologiyamızda özünə möhkəm yer tutan qurbanvermə mərasimləri canlanır. Bu, təbiidir. Çünki qurbanvermə mərasimi və onunla bağlı adətlər ən qədim dövrlərdən bu günə kimi Azərbaycan xalqı arasında canlı şəkildə yaşamaqdadır. İslam dininin qəbul edilməsindən sonra qurbanvermə mərasiminin rolu Azərbaycan cəmiyyətində daha da artmış və möhkəmlənmişdir. XX əsr sovet sənəmində Qurban bayramı adı altında bilinən mərasim İslam dini ilə bağlı hadisə kimi yerli-dibli inkar olunmasına baxmayaraq, insanlar hər il Qurban bayramının əsas adətini (heyvan kəsmə ayinini) yerinə yetirərək, İslam

dininin tələb etdiyi şərtlərə cavab verən heyvanları qurban olaraq kəsmişlər. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Qurban bayramı dövlət tərəfindən rəsmi şəkildə qeyd olunmağa başlamışdır. Ona görə də qurbanvermə Azərbaycan ictimai şüur və psixologiyası üçün canlı mərasim hadisəsidir. Bu, xalqımızın həm adət-ənənələrə, həm də İslam dininin hökmlərinə bağlılığından irəli gəlir.

İşin məqsədi: Tədqiqatın aparılmasında əsas məqsəd “qurbanvermə” konseptinin semantikasını müəyyənləşdirməkdir.

“Qurbanvermə bir konsept kimi həm də elmi düşüncənin predmetidir. Qurbanvermə sovet epoxasında həm folklorşünaslar, həm də etnoqraflar tərəfindən öyrənilmişdir. Qərbdə isə bu konsept ümumən sosial antropologiyanın predmetini təşkil edir.

“Qurbanvermə” sosial antropologiyada bir konsept, yəni nəzəri anlayış kimi özünü ritual və folklor motivi olmaqla iki səviyyədə göstərir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda qurbanvermə motivi həm ritual/mərasim baxımından, həm də folklor baxımından lazımcına öyrənilməmişdir. Düzdür, tədqiqatçılar bu məsələdən zaman-zaman bəhs etmişlər. Ancaq sovet dönəmində “qurban” və “qurbanvermə” anlayışları canlı olaraq İslamdakı İsmayıl qurbanını yada saldığı və sovet ideoloqları bu kimi dini təzahürlərə qarşı amansız mövqe tutduğu üçün bu mövzuya o qədər də “həvəs göstərilməmişdir”. Bundan irəli gəlməklə sovet etnoqrafiyası və folklorşünaslığında İslama (o cümlədən digər səmavi dinlərə) qədərki qurbanvermə ayinlərinə maraq göstərilməmişdir. Bu da onunla nəticələnmişdir ki, qurbanvermə kimi mühüm düşüncə və mədəniyyət hadisəsi dünyada aparılan tədqiqatlarla müqayisədə, demək olar ki, öyrənilməmiş qalmışdır.

Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, Qərbdə qurbanvermə nəinki etnoqrafik və folklorşünaslıq aspektlərində öyrənilmiş, eyni zamanda bir anlayış/konsept kimi fəlsəfinin də predmetinə çevrilmişdir. Məsələn, A.V.Moskovskinin “XX əsr fəlsəfi və antropoloji diskursunda qurbanvermə anlayışı” adlı fəlsəfi doktorluğu dissertasiyasında görürük ki, Qərbdə hələ XIX əsrin axırlarından “qurbanvermə” nəzəriyyəsi təşəkkül taparaq, formalaşmağa başlamışdır. XX əsrin fəlsəfi-antropoloji təhlilində qurbanverməyə “həyatın konseptləşdirilməsi”, “fərdiləşmə”, “daxili təcrübə” aspektlərindən yanaşılmış, yaradıcılığın özü qurbanvermə kimi şərh olunmuşdur. Sonrakı dövrdə qurbanvermə konsepti daha çox mədəniyyətin fəlsəfi aspektində mənalandırılmağa başlanmışdır (9).

Qurbanvermə ritual konsepti kimi canlı ritualın özünü, folklor konsepti kimi isə canlı ritualın folklor mətnindəki obrazını nəzərdə tutur. Heç şübhəsiz ki, bunların arasında bağlılıq, ortaqlıq olduğu kimi böyük fərqlər də var. Qurbanvermə ritual konsepti kimi sosial-mədəni davranış aktı, modelidir. İnsanlar düşükləri psixoloji situasiyadan asılı olaraq qurban verməyə ehtiyac duyurlar. Bunun üçün onlar qurbanvermə mərasimini icra edirlər. Yəni *qurbanvermə* müəyyən olunmuş məkan və zamanda müəyyən elementlərin düzümünü tələb edən mərasim hadisəsidir. Burada ixtiyari hərəkətlərə yol verilə bilməz.

Viktor Terner yazır ki, ritual – jestləri, sözləri, obyektləri əhatə edən hərəkətlərin stereotipik ardıcılığıdır; xüsusi olaraq hazırlanmış yerdə icra olunur

və icraçıların maraq və məqsədlərinə uyğun olaraq fəvqəltəbii qüvvə və varlıqlara təsir etmək üçün təyin olunur (10, 32).

Seyfəddin Rzasoy V.Ternerin rituala verdiyi bu tərif belə şərh-izah etmişdir:

– Ritual jest, söz, obyektlərin birləşməsini nəzərdə tutan hərəkət universumları – kodları vasitəsi ilə funksionallaşır (gerçəkləşir);

– Ritualda təcəssüm olunan hərəkət ixtiyari olmayıb, konkret struktur sxemlərinə söykənir;

– Ritual toplumun ehtiyaclarına xidmət edərək struktur pozulmalarının aradan qaldırılması naminə icra edilir;

– Ritual insanların müqəddəs qüvvələrlə ünsiyyətinin təmin edilməsinin vasitəsidir (5, 82).

Həm Ternerin tərifindən, həm də ona verilmiş izahdan aydın olur ki, ritual/mərasim konkret ünsürlərdən təşkil olunur. Həmin ünsürlər arasında müəyyən olunmuş əlaqələr var. Mərasimdə nə baş verirsə, onların hamısı qabaqcadan məlumdur və mərasimin icrasının konkret, dəqiq qayda-qanunu var. Burada artıq-əskik heç nə ola bilməz. Bu, “ssenarisi” qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş, məlum olan simvolik davranış sistemidir. Çünki mərasim vasitəsilə fəvqəladə varlıqlarla əlaqə saxlanılır: onlardan nə isə istənilir, arzu edilir və s. Fəvqəlvərlərlə əlaqə həmin əlaqəni təşkil edən mərasim elementlərinin hamısını mənalı işarələrə, yəni simvollara çevirir.

Mərasim hökmən müəyyən ardıcılıqla icra olunur. İnsan hansısa ehtiyacından irəli gəlməklə hansısa müqəddəsin adına heyvan qurbanı deyir. Sonra uyğun bir gündə həmin qurban ziyarətgaha aparılır, qaydalara uyğun kəsilir, dualarla paylanılır. (Bu, niyyətdən asılı olaraq evdə də icra oluna bilər). Qurban verən(lər) öz niyyətləri naminə dua edirlər. Beləliklə, qurbanvermə ritual konsepti kimi bütünlükdə canlı mərasimi davranış kompleksini nəzərdə tutur.

“Qurbanvermə” anlayışı haqqında ümumiləşmiş elmi qənaətə görə, o, “bu və ya digər dərəcədə dinlərin əksəriyyətində olan kult formasıdır, şəxsin, yaxud icmanın tanrılara, yaxud başqa fəvqəlgüclərə real, yaxud simvolik dəyərə malik olan əşyalar hədiyyə verilməsi yolu ilə onlarla əlaqələrinin qurulması, yaxud möhkəmləndirilməsi məqsədinə xidmət edir (17).

Bu ümumi tərifdən göründüyü kimi, qurbanvermə aktında insanlar fəvqəlgüclərə nə isə qurban verirlər. Verilən qurban real predmet (əşya, cisim) olduğu kimi, simvolik mənə daşıyan predmet də ola bilər. Ancaq simvolizm bütün hallarda qurbanvermə adətini bütövlükdə əhatə edir. Məsələn, tanrıların adına qurban kəsilmiş heyvanın ətinə tanrılar deyil, insanlar özləri yeyirlər. Düzdür, həmin qurban ətinin tüstüsünü tanrılara yollamaq, yaxud hansısa müqəddəsin adına ocağa bir qətrə yağ atıb, tüstü çıxartmaq kimi hərəkətlər “tanrının (yaxud başqa fəvqəlvərlərin) qurban ətindən yeməsi” mənasına gəlir. Ancaq bu mənə real yox, simvolik mənədir. Digər tərəfdən, qurban ətinə mərasimdə iştirak edən insanların yeməsi, ümumiyyətlə, real qidalanma aktı yox, simvolik davranış formasıdır. Beləliklə, mərasimlərdə onu təşkil edən simvolik

elementlər və hərəkətlər vasitəsilə müəyyən məna yaradılır. Həmin məna mərasimin fəlsəfi mahiyyətini təşkil edir. Bu cəhətdən, V.N.Toporov yazır ki, ritual – yaradılışın obrazıdır (15, 16).

Bu fikir mərasim konseptinin məna və mahiyyətini anlamaqdan baxımından çox qiymətlidir. Yəni Toporova görə, mərasimlər bütün quruluşu, mahiyyəti, vəzifəsi etibarilə yaradılış hadisəsini təcəssüm etdirir. Onda buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, qurbanvermə mərasimi də yaradılışı əks etdirir. Mərasimdə nə varsa – onun elementləri, simvolları, ondakı hərəkət/jestlərin hamısı bilikdə yaradılışa xidmət edir.

Bu halda sual oluna bilər ki, mərasimdə təcəssüm olunan, obrazlaşan yaradılış hansı yaradılış, yaxud nəyin yaradılışıdır? Bu suala elə Toporovun özündə cavab tapırıq. O yazır: “Varlığın yaradılışı aktında baş verənlər ritualda təcəssüm edilə bilər və edilməlidir. Ritual kosmoloji varlığın diaxron və sinxron aspektlərini özündə qapalılaşdırır; yaradılış aktının strukturu və onun hissələrinin ardıcılığını yada salır və bununla insanın “ilkin başlanğıcda” yaradılmış kosmoloji universuma daxil edilməsini təsbit edir. Yaradılış aktının ritualdakı bu təcəssümü (nağıllardakı təkrarlara uyğun olaraq) varlığın öz strukturunu aktuallaşdırır, bütövlükdə onun özünə və ayrı-ayrı hissələrinə qeyri-adi dərəcədə nəzərə çarpan simvoliklik və semiotiklik verərək, kollektivin təhlükəsizliyinin və çiçəklənməsinin təminatçısı kimi çıxış edir (11, 16).

Müəllifin bu fikri folklor düşüncəsində qurbanvermə motivinin mahiyyəti və funksiyasının anlaşılması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu fikirdə bütün mərasimlərin, o cümlədən qurbanvermə mərasiminin mahiyyəti ifadə olunmuşdur. Bu fikir eyni zamanda qurbanvermənin folklor motivi kimi mahiyyəti və funksiyasının üzərinə də işıq salır. Qurbanvermə konsepti ritualda canlı mərasim, folklorda motiv kimi reallaşır. Qurbanvermənin bütün mənası onun ritual-mifoloji funksiyasında ifadə olunur. Toporovun sitat verdiyimiz fikri ritual konseptini bütövlükdə izah etdiyi kimi, qurbanvermə konseptini də tam şəkildə ehtiva edir. Ona görə belə hesab edirik ki, müəllifin bu fikrini qurbanvermə konsepti baxımından incəliklərinə qədər təhlil etməyə ehtiyac vardır.

Beləliklə, Toporovun fikrinin təhlilindən aşağıdakı qənaətlər hasil olur:

- Hər bir ritual varlıq aləminin ilk mifik yaradılış aktında baş verənləri özündə təcəssüm etdirir. Bu cəhətdən qurbanvermə mərasimində də “tanrılar, yaxud digər fəvqəlgüclər üçün qurban kəsilməsi” aktı bütövlükdə ilkin mifik yaradılışı simvollaşdırır. Qurbanvermənin indi daha çox məşhur olan formalarının hansısa canlının öldürülərək qurban verilməsi şəklində icra olunduğunu nəzərə alsaq, onda bu öldürmənin “yaradılışa” xidmət etdiyini düşünməliyik. Yəni qurban verilən heyvanın real şəkildə öldürülməsi, nəyinsə, kiminsə simvolik şəkildə yaradılmasına xidmət edir. Bu məsələ bizim yadıma mifik yaradılışın əsas sxemi olan “ölüb-dirilmə” düsturunu salır. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, qurbanvermə ritualının mahiyyətini mifik “ölüb-dirilmə” düsturu təşkil edir. Yəni də belə bir qənaətə gəlmək olar ki, folklorda qurbanvermə motivinin də rolu, əsas funksiyası elə ölüb-dirilməyə xidmət edir.

• Ritualda onu icra edən insanların varlıq aləminin quruluşu haqqındakı təsəvvürləri təcəssüm olunur. Yəni mərasim quruluşu etibarilə icraçıların dünya modelini özündə əks etdirir. Bu dünya modeli müqəddəs və ilkindir. Yəni dünyanın ilkin, əzəli və ideal şəklidir. Mərasim iştirakçıları mərasim vasitəsilə həmin ilkin, əzəli modelə daxil olmaqla özlərini həmin modelin tərkib hissəsi kimi təsdiq və təsbit edirlər. Bu fikri qurbanverməyə tətbiq etdikdə aydın olur ki, insanlar tanrılara, yaxud başqa məbudlara (“məbud” – ərəb sözü olub, ibadət edilən, tapınılan, sitayiş edilən obyekt mənasındadır) qurban verməklə özlərini həmin tanrıların dünyasına daxil edir, ondan kömək, mərhəmət, yardım istəyirlər. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, ritual, o cümlədən qurbanvermə ritualı tanrılarla əlaqə saxlamaq vasitəsidir. Tanrılar, məbudlar müqəddəs dünyanı təmsil edirlər. Həmin dünya ilkin, əzəli və idealdır. Qurbanvermə mərasimi ilə insan həmin ilkin və ideal olanla təmasda olub, özünü yeniləyir. Bu yenilmə “ölüb-dirilmə” yolu ilə baş verir: qurban verilən ölür, iştirakçı(lar) dirilir.

• Şəxs, yaxud cəmiyyət ritual vasitəsilə öz varlığını nizamlayır. Belə ki, mərasimin quruluşu varlığın ilkin və müqəddəs quruluşunu simvolik şəkildə canlandırır. İnsanlar, əsasən, öz həyatlarında problem yarananda rituallara müraciət edirlər. Problem şəxsi də ola bilər, ümumi də. Bütün hallarda ənənəvi düşüncəyə görə, problem cəmiyyətin ilahi qüvvələr tərəfindən düzənlənmiş quruluşunda hansısa pozulmalar baş verəndə ortaya çıxır. Bu zaman mərasim keçirirlər. Mərasimdə ilkin yaradılışın quruluşu simvolik şəkildə canlandırılır və cəmiyyət üzvləri özünü həmin ilkin, müqəddəs quruluşa yenidən uyğunlaşdırırlar.

Burada bizim şərh etməli olduğumuz məqamlardan biri mərasimdə cəmiyyət üzvlərinin özlərini ilkin, müqəddəs quruluşa yenidən necə uyğunlaşdırması məsələsidir. Məsələn, qurbanvermə mərasimində bu, necə baş verir və qurbanın rolu burada nədən ibarətdir?

Bu suala cavabı biz V.N.Toporovun tədqiqatlarında tapırıq. O, ritualın quruluşunu, gedişatını belə ümumiləşdirmişdir:

Başlanğıc vəziyyət: Xaos dünyanı parçalamış, bütün əvvəlki əlaqələr pozulmuş və məhv olmuşdur.

Vəzifə: Kosmos onun tərkib hissələri əsasında bərpa edilməlidir. Bunun üçün Kosmosun bu hissələri ilə qurbanın hissələrinin eyniləşdirilmə qaydalarını bilmək lazımdır.

Üsul: Kahinin dünyanın mərkəzinə uyğun gələn qurbangahda məzmunu həmin eyniləşdirmələrdən bəhs edən mətni (duanı) qurban üzərində oxumasından ibarət ritual hərəkəti. Və bununla qurban qəbul olunur ki, bunda da Kosmosun sintezini təcəssüm etdirən hərəkəti, onların hamısının ilkin yaradılış aktında bərpasını görmək lazımdır (15, 16).

Burada ən diqqətçəkən məqamlardan biri Toporovun ritualın quruluşu və funksiyasını məhz qurbanvermə mərasimi əsasında izah etməsidir. Müəllifin verdiyi izahdan məlum olur ki, qurbanvermə mərasimi xoatik vəziyyət yarananda keçirilir. Yəni fərdin, yaxud icmanın həyatında problem yaranır və bu problem fəvqəlgüclərə qurbanvermə yolu ilə aradan qaldırılır. Mərasimdə dün-

yanın ilkin vəziyyəti, quruluşu, ideal şəkli canlandırılır. Dünyanın həmin şəkli, quruluşu həm də qurban verilən heyvanda təcəssüm (təsəvvür) olunur. Mərasim iştirakçıları həmin heyvanın ətindən özlərinə düşən payı (tikəni, parçanı və s.) yeməklə öz varlıqları ilə ideal quruluş arasında əlaqəni bərpa edirlər.

S.Rzasoy Gürcüstanın Azərbaycan türklərinin yaşadığı Sərtçala-Muğanlı kəndində Novruz bayramında kəsilən heyvanla bağlı yazır ki, kosmosla xaos arasında yaranmış ziddiyyət qurbanvermə ilə aradan qaldırılır. Qurban kəsilən heyvan adı bir heyvan yox, cəmiyyətin strukturunu özündə modelləşdirən müqəddəs heyvan – totemdir. Hər bir totem heyvan eyni zamanda qəbilənin əcdadıdır. Qəbilə üçün fəvqəladə dərəcədə əhəmiyyətli olan zamanda (yaradılış bayramında) kəsilən totemin ətindən yemək ilin sonunun çatması ilə maddi və mənəvi məhv ərafəsində olan qəbilənin totem əcdad ətrafında birləşməsi, onun ətindən yeyərək yenidən cana gəlməsi, birləşməsi, bütövləşməsi deməkdir (6, 90).

Göründüyü kimi, mərasimlər, o cümlədən qurbanvermə mərasimi ilkin mifik yaradılışla bağlıdır. İnsanlar bu mərasimlər vasitəsilə özlərini yenidən yaradırlar. İnsanların mərasimdə məhz ilkin yaradılışa üz tutmalarının səbəbi ilkin yaradılışın müqəddəslidir.

Füzuli Bayat yazır ki, ilk yaradılış qutsal olduğu üçün sonrakıların da başlanğıcı rolundadır (1, 77).

Yəni ilk yaradılış aktı rituallar vasitəsilə daim cəmiyyəti yenidən yaradır. Yenidən yaradılış (dirilmə) ölməyi tələb edir. Qurbanvermə ritualında da qurban verilən canlı öldürülür.

Elçin İmaməliyev yazır ki, mifologiyada yaradılış ölüb-dirilmə şəklində baş verir. Dünya yaranır, ömrünü başa vurur, məhv olur, sonra yenidən yaranır. Dünya məhv olacaq, xaos yaranacaq, daha sonra həmin xaosdan yenidən kosmos təşəkkül tapacaqdır (4, 138).

Buradan görünür ki, insanların dünya haqqında mifik düşüncələri ritualda yenidən təcəssüm olunur. İnsanlar ritual vasitəsilə miflə ünsiyyətdə olurlar. Həmin mif isə insanlar üçün müqəddəs olan qayda-qanunlardan, müqəddəs varlıqların ilk zamanda etdiyi ilk hərəkətlərdən bəhs edir. O hərəkətlərin hamısı insanlar üçün davranış nümunəsi, təqlid modelidir.

Mirça Eliade yazır ki, mifin funksiyası mərasimlərin icrası, yaxud ümumiyyətlə istənilən mənadaşıyıcı hərəkətlər zamanı təqlid üçün model verməkdən ibarətdir. Bəslənmənin, yaxud nikahın, işin və uşaqların öyrədilməsinin, incəsənətin və müdriklik sənətinin qaydaları belədir. Bu konsepsiya arxaik və ənənəvi cəmiyyət insanını başa düşməkdən ötrü fəvqəladə dərəcədə əhəmiyyətlidir... (16, 36).

Biz də burada belə hesab edirik ki, M.Eliadenin bu fikri qurbanvermə motivinin mahiyyəti və funksiyasını “başə düşməkdən ötrü fəvqəladə dərəcədə əhəmiyyətlidir”. Ona görə də həmin fikrə dərinədən nəzər salmaq lazım gəlir.

Müəllifin yanaşmasında miflə ritual arasında funksional əlaqə şərh olunmuşdur. Yəni M.Eliade mifin ritualdakı rolunu üzə çıxarır. Buradan aydın olur ki, mif cəmiyyət üçün son dərəcə vacib olan məlumatları özündə daşıyır.

Həmin məlumatlar arxaik və ənənəvi cəmiyyət insanları üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Çünki miflərdə insanların ilk əcdadlarının həyatı əks olunmuşdur. Bu həyat müqəddəsdir. Ona görə ki, ilk əcdadın ilk zamanda etdikləri ən düzgün, ən lazımlı, ən doğru hərəkətlərdir. Ənənəvi insan öz həyatını ilk əcdadın bu hərəkətlərini təkrarlamaq əsasında qurur. Həmin təkrarlama isə insanı əcdadla yaxınlaşdırır, ondan uzaqlaşmağa qoymur. İnsanın, yaxud cəmiyyətin həyatında əcdaddan uzaqlaşma baş verdikdə dərhal problem yaranır. Problemin mahiyyətində uyğunsuzluq, ilk əcdadın ideal davranış nümunəsindən yayınma, uzaqlaşma durur. Belə vəziyyət yaranan kimi insan, yaxud icma dərhal ilk əcdadın mənəvi orbitinə, onun dünyasına qayıtmalıdır. Bu qayıdış isə yalnız mərasimlər vasitəsilə mümkün ola bilər. Beləliklə, mərasimlərdə insanla müqəddəs varlıqlar arasında yaranmış problem – uyğunsuzluq, nizamsızlıq aradan qaldırılır. Demək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ritualın mahiyyəti insan(lar)ın müqəddəs olana uyğunlaşdırılmasından ibarətdir. İnsan/icma rituallar vasitəsilə özünü müqəddəs olana yenidən uyğunlaşdırır. Qurbanın rolu da burada üzə çıxır. Qurban kəsilən heyvan müqəddəsdir, yəni ilk əcdadı, yaxud ümumiyyətlə fəvqəl varlığı, tanrını və s. müqəddəs varlığı təmsil edir. İnsanlar qurbanı kəsib, onun ətindən yeməklə ilk əcdadla təmasda olur, onunla birləşirlər. Qurbanın ətindən yemək ilkin, ibtidai anlamda insanın öz ətini, canını ilk əcdadın əti-canı ilə qovuşdurması demək idi. Bu zaman insan öldürülən qurbanın simasında ölür, yediyi ətin simasında yenidən dirilirdi. Bu – yenidən yaradılışdır.

Göründüyü kimi, qurbanvermə ritualı bütün quruluşu, mənası və funksiyası baxımından yeni yardıqla bağlıdır. Folklorşünaslıqda mifik yaradılışla bağlı “kosmoqoniya” terminindən istifadə olunur. “Kosmos” və “qoniya” sözlərindən əmələ gəlmiş “kosmoqoniya” termininin lüğəvi mənası dünyanın (kosmosun) hərfi yaradılmasını bildirir.

Mifologiyada miflər mövzu baxımından, əsasən, üç tipə bölünür: kosmoqonik, etnoqonik və təqvim mifləri. A.Bayburin yazır ki, kosmoqonik miflər xaosun kosmosa çevrilməsini nəql edir (7, 63). V.N.Toporov yazır ki, kosmoqonik miflər və kosmoloji təsəvvürlər mifopoetik dünyagörüşün başqa formaları arasında xüsusi yerə malikdir: ona görə ki, kainatın məkan-zaman ölçülərini, başqa sözlə, insanın mövcudluğunun baş verdiyi şəraiti təsvir edir və mif yaradıcılığının obyektinə ola bilən hər şey ona yerləşdirilir (12, 6).

Göründüyü kimi, kosmoqonik miflərdə əsas olan xaosun kosmosa çevrilməsidir. Bu çevrilmə kosmoqonik miflərin mahiyyətini təşkil edir. Digər tərəfdən, bu çevrilmə mifik düşüncə ilə yaşayan insanın dünya haqqındakı təsəvvürlərini bütövlükdə əhatə edir. Həmin dünya isə bir-birinə çevrilən xaos və kosmos hissələrindən ibarətdir.

V.N.Toporova görə, “kosmos” yunan sözüdür və “nizam”, “sahman”, “quruluş”, “dövlət quruluşu”, “hüquqi quruluş”, “lazım olan ölçü”, “dünya sahmanı”, “kainat”, “dünya”, “zinət”, “bəzək” anlamlarındadır. Bu söz mifoloji ənənədə və mifolojişdirilmiş erkən fəlsəfi ənənədə bütöv olan, sahmana salınmış, kainatın müəyyən qanunlarına (prinsiplərinə) uyğunlaşdırılmış dünyanı

bildirir... (13, 9). Xaos dünyası isə kosmosun əksinə olan dünyadır. Yəni xaos – materiyanın təkə əşyaviliyini deyil, həm də stixiyaların və dünyanı aydın şəkildə bildirən əsas ölçülərin mövcudluğunu istisna edən amorf vəziyyəti), nizamsızlıqdır (14, 581).

Bunların bir-birinə nisbətində gəlincə, A.F.Losevə görə, “xaos kosmik vəhdətin əzəmətli və tragik obrazı kimi təsəvvür olunur. Bütün varlıq aləmi bu obrazda ərimişdir; varlıq aləmi xaosdan törəyir və xaosdaca məhv olur. Ona görə də xaos bütöv və fasiləsiz, sonsuz və hüdudsuz təşəkkülün universal prinsipidir” (8, 581). C.Bəydiliyə (Məmmədova) görə, “kosmos xaosun bir parçasıdır, kosmosdan qıraqda nə varsa, xaosdur və o, ümumən, qarışıqlıqlar aləmi və təsadüflərdən ibarət bir dünyadır” (2, 201; 3, 71).

İşin elmi yeniliyi və əsas nəticəsi: Bu nəzəri məlumatlar bizə qurbanvermə ritualının fəlsəfi mahiyyətini təsəvvür etməyə imkan verir. Bu təsəvvürləri aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

- Qurbanvermə mərasimi özündə ilkin yaradılışı təcəssüm etdirir;
- İlkin yaradılış xosdan kosmosun yaradılması şəklində baş verir;
- Bu yaradılışın əsasında “ölüb-dirilmə” düsturu durur;
- Qurbanvermə ritualında fərdin, yaxud icmanın həyatında yaranmış xaos, yəni nizamsızlıq, mənəvi, yaxud fiziki narahatlıq, çətinlik, çatışmazlıq, uğursuzluq, problem və s. aradan qaldırılaraq kosmosla, yəni nizamlı əvəz olunur.

İşin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti bu işdən qurbanvermə ilə bağlı digər tədqiqatlarda nəzəri ədəbiyyat kimi istifadə imkanları, praktiki əhəmiyyəti isə ali məktəblərdə folklorun tədrisi prosesində praktiki vəsait kimi istifadə imkanları ilə müəyyənləşir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayat F. Türk Mitolojik Sistemi. Cilt 1. İstanbul: Ötüken, 2007, 380 s.
2. Bəydili (Məmmədov) C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm, 2003, 418 s.
3. Bəydili (Məmmədov) C. Xaos anlayışı mifologiyada / “Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” II uluslararası folklor konfransının materialları. Bakı, Səda, 2004, s. 71-78
4. İmaməliyev E.Q. Türk yaradılış mifləri və Azərbaycan əfsanələri / Fil. üz. fəh. dok... dissertasiya. Bakı, 2016, 153 s.
5. Rzasoy S. Əbülqazi “Oğuznamə”sində mif və ritual. Bakı: Nurlan, 2013, 172 s.
6. Rzasoy S. Muğanlıda Novruz karnavalı. Tiflis: Tbiliselebi, 2014, 103 s.
7. Байбурын А.К. Очерк «Космогенез мифологический» / Свод этнографических понятий и терминов, вып. 4. Москва: Наука, с. 63-64
8. Лосев А.Ф. Очерк «Хаос» / Мифы народов мира. В 2-х томах. Том 2. Москва: Советская энциклопедия, 1982, с. 579-581
9. Московский А.В. Понятие жертвоприношения в философском и антропологическом дискурсе XX века / Диссертация на соискание кандидата философских наук. Санкт Петербург: 2009, 178 с.
10. Тернер В. Символ и ритуал (сб. трудов). Москва: Наука, 1983, 277 с.

11. Топоров В.Н. Первобытные представления о мире (общий взгляд) / Очерки естественно-научных знаний в древности (сб. ст.). Москва: Наука, 1982, с. 8-40
12. Топоров В.Н. Очерк «Космогонические мифы» / Мифы народов мира. В 2-х томах. Том 2. Москва: Советская энциклопедия, 1982, с. 6-9
13. Топоров В.Н. Очерк «Космос» / Мифы народов мира. В 2-х томах. Том 2. Москва: Советская энциклопедия, 1982, с. 9-10
14. Топоров В.Н. Очерк «Хаос» / Мифы народов мира. В 2-х томах. Том 2. Москва: Советская энциклопедия, 1982, с. 581-582
15. Топоров В.Н. О ритуале. Введение в проблематику / Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках (сб. ст.). Москва: Наука, 1988, с. 7-60
16. Элиаде М. Аспекты мифа. Москва: Академический проект, 2001. 240 с.
17. <https://ru.wikipedia.org/wiki/> - Жертвоприношение